

ז'אן פרנסואה קרווגן

ז'אן פרנסואה קרווגן (Kervégan) הוא פילוסוף צרפתי יליד אלג'יר, פרופסור בסורבון ומרצה אורח באוניברסיטאות רבות בעולם. קרווגן הוא סגן נשיא האגודה הבינלאומית ללימודי הגל, וחבר באגודת המדעים של צרפת. בין ספריו:

- *Hegel au présent : une relève de la métaphysique ?*, CNRS, 2012.

- *L'Effectif et le rationnel. Hegel et l'esprit objectif*, Vrin, 2007.

- *Hegel et l'hégélianisme*, universitaires de France, 2005.

- *Hegel penseur du droit*, CNRS, 2003.

- *Hegel, Carl Schmitt: Le politique entre spéculation et positivité*, Léviathan, 1992.

1) זהו סיכום מושלם של הזרם-המרכזי של הפרשנות של הפילוסופיה ההגליאנית. היא נותרה הפרשנות השלטת, חרף מאמציהם הבלתי רגילים של פרשנים מוכשרים לבטלה או לתקנה. דבר זה מעלה את השאלה הבאה: כיצד חזות זו – של שיטה סגורה, המכפילה את החירות של האינדיבידואלים ושל החשיבה להכרחיות חסרת-הרחמים של ה"מושג", והמצמצמת את ההבדל לכדי "מומנט" בלבד של הזהות – נותרה כה הגמונית? במילים אחרות – אם להמשיך בכיוון בו הלכת את – כיצד יכולה חשיבה על הפתיחות הדיאלקטית לניידות הבלתי-פוסקת של הממשי, להתפרש ככתב-הגנה על סגירה שיטתית – כמיקומם של כל הדברים ושל החשיבה כולה במסגרת אופק המכפוף אותם לחוק הזהות, למוחלט, ל"אותו הדבר"? אם ברצוננו להיות נאמנים לרוח ההגליאניזם, עלינו לומר לעצמנו שחייבת להימצא הכרחיות כלשהי מאחורי העובדה ש"אנחנו" קוראים את הגל "באופן גרוע". אין ספק שחשיבתו, כפי שאני מבין אותה, אינה תואמת את ה-Zeitgeist, את "רוח התקופה", שמעודדת אותנו, אך לא מאלצת אותנו, להפוך לסופי ולנייח, את כל מה שמבקש לבטא – מעבר ל"דואליזמים" המרגיעים של השכל, או של "השכל הישר" – את הניידות של הממשי ואת הדיאלקטיקה של החשיבה.

כיצד ביכולתנו להתחמש כנגד קריאה שהינה כה רדוקטיבית, ושנמצאת, בה בעת, בהתאמה עמוקה לייצוגים השולטים? הייתי אומר, בעקבות

המלצתו של גדמר, שנוכל לעשות זאת באמצעות קריאה צמודה של הגל, באמצעות "איות" הטקסט שלו. לדוגמא, בכדי "לרפא" את עצמנו מהקריאה ה"זהותנית" [identitarian] השטוחה והמטאפיסית במובן הקלאסי, של השיטה, הבה נקרא את מה שיש לחלק השני של 'הלוגיקה' לומר על הזהות, ההבדל והסתירה, היינו, על אותן "הקביעות הרפלקטיביות" שיש להן מובן רק במסגרת יחסיהן ההדדיים, ושהינן הכלים הבסיסיים של כל חשיבה: הגל טוען כי הזהות שמופשטת מן ההבדל, הזהות "עצמה", אינה אלא "הזהות של השכל" ('האנציקלופדיה', §115). באותה הפיסקה אנו מוצאים את ההצהרה הבאה: "לעיתים קרובות, למילה מוחלט אין אלא את המשמעות של המילה מופשט". אם נפנה אל ה'דוקטרינה של המהות' שב'לוגיקה' "הגדולה" (שקיימת כעת בתרגומו החדש והמצויין לאנגלית – העולה על התרגומים הקודמים – של די-ג'ובאני), אל הפרק שכותרתו "המוחלט", הרי שאנו קוראים כי דבר אינו יכול להיאמר על "הזהות המוצקה והפשוטה של המוחלט", מאחר שלחשוב משמע להגדיר: רק מוחלט מוגדר – או מוטב, שמגדיר את עצמו – יכול להיעשות לאובייקט של שיח רציונאלי. כאן אנו נמצאים בדיוק בצד הנגדי לשלינג; הגל אכן שרף את הגשרים בינו לבין שלינג, בהקדמה ל'פנומנולוגיה של הרוח', בכך שהצהיר שמוחלט שכזה הוא "הלילה שבו כל הפרות שחורות", בדומה לשפינוזה שכתב ב'אתיקה' שלתפוס מחסה תחת רצון האל, על כל צעד ושעל, הוא מקלטה של הבורות. אם נקרא את ה'לוגיקה' ואת ה'דוקטרינה של המושג' נבין (אולי, אם נקדיש את המאמץ) שהחשיבה ההגליאנית היא חשיבה של חירות, בתנאי שזו האחרונה אינה מובנת כהיצמדות נאיבית ומיידית לעצמי, אלא כ"היות עם עצמי באחרות" (Beisichsein im Anderen), כלומר, כשליליות, כתכונה שיש למחשבה, לשלול כל אחת מן התוצאות שהיא צוברת, כך שהיא נושאת את עצמה דרך קבע מעבר להן. זוהי החירות של המושג, של המחשבה שלוקחת על עצמה לחשוב, מה שמוביל אל הדיאלקטיקה, כלומר, אל הנעתן של הקטגוריות ה"מופשטות", כגון אלה של הזהות או המוחלט.

2) את לגמרי צודקת – על בסיס פרשנות זו של ההגליאניזם כפילוסופיה הכפופה ל"אילוץ הזהות", הוקדשו בפילוסופיה העכשווית מאמצים רבים לשקם את ההבדל, האחרות, ואת אי-הניתנות לצמצום של הלא-זהה. בין

הקריאות הביקורתיות העיקריות (למרבה הצער קיימות רבות כאלה), עולות בדעתי אלה של לוינס, דלז ודרידה – בצרפת, או של אדורנו והיידגר בגרמניה. 'הדיאלקטיקה הנגאטיבית' של אדורנו, לדוגמא, שהיובל שלה נחגג השנה, היא ניסיון רב-עוצמה לחשוב "עם הגל וכנגד הגל", באמצעות כך שהיא שמה לעצמה, בתור תמה, הבדל שלא ניתן "לסילוק" ("relever", אם להשתמש בתרגום שמציע דרידה ל-aufheben הבלתי ניתן לתרגום) על ידי הזהות – הבדל שלא ניתן לפייסו. ובכן, כמובן: אם חושבים על הפיוס, על ה-Versöhnung ההגליאני, בתור התגברות סופית ואחרונה על ניגודים, על סתירות, ועל אחרות, הרי שחייבים לנוע בכיוון זה – או באמצעות גינוי הדיאלקטיקה (דלז בעיקבות ניטשה), או באמצעות ניתוקה מהמומנט ה"רציונאלי באופן פוזיטיבי" שלה (אם להשתמש בז'ארגון של הגל), ומיצוי פוטנציאל-הביקורת של השלילה. אך מנגד, ניתן לפרש את ה-Versöhnung בתור הפעולה שבאמצעותה – במסגרת החוויה הקשה של הסתירה (אני חושב על הדפים הנפלאים ב'אנציקלופדיה' שאותם הקדיש הגל לשגוען, לאותה "הפורענות המוחלטת של הסתירה") – הרוח לומדת "להישיר מבט אל השלילי ולשכון בקרבו" (ההקדמה ל'פנומנולוגיה של הרוח' [עמ' 119 בתרגומה לעברית]), "לפייס" את עצמה עם השלילי, ולכבוש במסגרתו – ולא מעבר לו – את הזהות-העצמית שבקרב הביטול העצמי. כאשר אנו קוראים את הגל, עלינו תמיד לזכור, אני סבור, את העמוד האחרון, היוצא מן הכלל, של 'אמונה וידע' (1802), שבו טוען הגל – בהתייחסו ל"יום שישי הטוב הספקולטיבי", ובהעבירו בכך את התמה הדתית של הפסיון של ישו אל תחומה של הדיאלקטיקה של המושג – שעלינו תמיד לשוב ו"להשיב על כנם, עם כל האמת והקושי שבכך", את הניגוד לעצמי, את הסתירה, ואת ההבדל הרדיקאלי, אם ברצוננו להשיג אי-פעם את "החירות הנאצלת ביותר" – חירותה של המחשבה הנעה בחופשיות, המושלת בעצמה בקרב מה ששולל אותה, ושעימו לעולם לא תחדל להתעמת.

כאשר את אומרת שההגות העכשווית "אינה אלא המשך ישיר וטבעי של הלוגיקה ההגליאנית", אני מבין זאת באופן הבא: כאשר מבקשים להתנגד להגל באמצעות הצבת קביעות החומקות מן השיטה (המובנת כשיטה סגורה, הכפופה ל"אילווצים הזהותניים"), ומנגידים לקביעותיו שלו את אי-

הניתנות-לצמצום של ההבדל (או של הדיפראנס [differance], אם להתנסח כמו דרידה), או של האחר, של הסופי, של הסינגולרי, הרי שמגיעים בסופו של דבר – חרף הכוונות הברורות – לידי תלות בשיטת מחשבה שמתפקדת בהתאם להגיון של "או (זה) או (זה)": מציבים את הסינגולרי כנגד האוניברסלי, את הסופי כנגד האינסופי וכן הלאה. במקרה זה, הגל יכול להשיב, שחשיבה שכזו – במונחים של חלופות – היא חשיבה סופית: זוהי "המטאפיסיקה השכיחה ביותר [זו של השכל]" ('האנציקלופדיה', §95), הסבורה שהסופי הוא האחר של האינסופי, בזמן שהסופי הוא למעשה מומנט אחד בתהליך האינסופי שהינו הממשי. נקיטת העמדה המנוגדת להגל, אין משמעה להיותר בשבי מחשבתו, כי אם דווקא בשבי הדימוי החד-צדדי והקפוא שיש לנו לגביה. במובן זה, אם כך, ניתן אכן לומר שחלק ניכר מן המחשבה העכשווית, בעצם ניסיונה להתנגד להגל, נותרת תלויה במחשבתו. אני יכול להעלות בדעתי התנגדות מיידית: האין זה בדיוק הטיעון הטוב ביותר כנגד השיטה של הגל – ההבנה שלא ניתן לחמוק ממנה גם כאשר מנסים להתנגד לה? הייתי משיב, שזהו טיעון מכריע רק אם השיטה של הגל מיוצגת בדיוק כדבר שאינה מתכוונת להיות: כשיטה סגורה של טענות, שמתיימרת למצות את הטוטאליות של מה שניתן להעלות על הדעת. אך אם משיבים לשיטה את הנזילות שהגל דורש, זו של מחשבה בתנועה, הרי שמבינים מיד שהאנטי-הגליאניזם העכשווי, על גווניו הרבים, מחמיץ את מטרתו. מבלי דעת, הוא מכפיף את עצמו להגל באמצעות הפרכתו; אך הוא מבדיל את עצמו מהגל – לא באופן שבו הוא סבור שהוא עושה זאת, כי אם בכך שהוא מפריך אותו כצודה גרועה.

3) זוהי שאלה מורכבת במידה בלתי רגילה – שאלת היחסים בין הפילוסופיה ההגליאנית והנצרות (ועקב כך, יחסיה המתווכים עם היהדות, מאחר שהנצרות מובנת כהשלמתה של האחרונה), והיחסים של המחשבה ההגליאנית עם הדת באופן כללי. שאלה זו הולידה את הפסיקות הסותרות ביותר, למן המחלוקות המוקדמות, לאחר מותו של הגל, בין ההגליאנים "הוותיקים" ו"הצעירים". את שאלת האם אני מקבל את הגדרת ההגליאניזם בתור "האמת" של הנצרות. הכל תלוי בשאלה למה הכוונה בכך. האם משמעות הדבר היא, שהפילוסופיה ההגליאנית היא ההמשגה של האמונה הנוצרית, ושלפיכך היא תלויה באמונה מבחינה מבנית, או

שהיא דווקא "שמה-לעל" את הנצרות, ושלפיכך היא גם מחליפה וגם ממשיכה אותה. אנו מתמודדים כאן, אם תרצי, עם שתי פרשנויות מנוגדות לתמה של החילון: האחת מדגישה את מה שמקשר, והשנייה את מה שמפריד, בין נקודת המוצא (הדת) לבין נקודת היעד (בהתאם לעניין: הפילוסופיה, המדינה המודרנית...). מן הפרספקטיבה הראשונה – זו שאת מאמצת כאן, אם אינני טועה – ניתן אכן לומר על המחשבה העכשווית, שבעודה מאמצת עמדה אנטי-הגליאנית, היא נותרת תלויה, באופן בלתי-מודע למדי, בדבר שאותו היא מפריכה: תלויה בהגליאניזם ולפיכך בנצרות. בהליכתו בעקבות נתיב שכזה, יכול היה קארל לויט [Löwith] לטעון, בסיפרו 'משמעות בהיסטוריה' [Meaning in History], שפילוסופיית-ההיסטוריה – ההגליאנית והפוסט-הגליאנית – נותרה בצילן של הנצרות והיהדות, ואכן, אף במסגרת האחרונה גופא, כאשר הוא טוען שאת מרקס, למשל, ניתן להבין כנצר האחרון לשורה ארוכה של נביאי ישראל...

אני, מצידי, הייתי מדגיש דווקא את ההיבט האחר – זה של חוסר-ההמשכיות: ההגליאניזם הוא האמת של הנצרות במובן זה, שהוא נושא את אמונותיה היסודיות אל שלב שבו, בחדלן להיות אמונות, הן משתחררות מאופיין הדתי – בדיוק בכך שהן חדלות להיות "יצוגים" בכדי להפוך למושגים. ככל שיטה של ייצוגים, הנצרות מבטאת את האמת, אך יש לשנות אמת זו "לצורה של החשיבה ושל המושג", כך שתהא "מוצבת באור הנכון" ('האנציקלופדיה', §5).

שאיפה זו – להצליח לחשוב את מה שהדת מייצגת, לחשוב את האל – מובילה לתזה נועזת: בדיוק כשם שהדת האמיתית (הנצרות הלותראנית, לפי הגל) היא האמת של האמונות, כך הפילוסופיה היא האמת של הדת. הגל, המודע לתעוזתה של טענה זו, לקח על עצמו להפיג, בכתבים שונים, כל חשד לאתאיזם שטענה זו עשויה לעורר. אך אין בתשובותיו כדי להרגיע התאולוגים. לשפוט כיוהרה את שאיפתה של הפילוסופיה להיות ידע תבוני על האלוהי, משמע לפסוק שהתבוניות עצמה היא חסרת-ערך: איזו תבונה תמשוך את ידה מכל ידע על הדבר שאותו חשוב לדעת יותר מכל? בדיוק משום שהתבונה אינה שייכת לאנושות לכדה – כשם שהדת אינה היחידה

שמבטאת את השקפתה על האלוהי – אין מפלט מלתבוע עבור התבונה את יכולתה להיות הידע על המוחלט. את האתאיזם האמיתי, לכן, אין לחפש בחיקה של הפילוסופיה, אלא בקרב אלו שאינם מכירים בכך ש"האל הוא תבוני באופן מהותי". האתאיזם הרציני של התאולוגים מוביל לייצוג של אל שהינו נסתר משום שהוא חשוב: לאל שהיה מתבייש להיות אל. לאותו הדימוי הישן של הפילוסופיה כ"שיפחת התאולוגיה", הגל מנגיד, אם כן, את הרעיון שהפילוסופיה היא התאולוגיה האמיתית, ה"מדע של האל". והוא מרחיק לכת עד כדי כך שהוא מכריז, בפני תלמידיו, ש"אלוהים הוא התוצאה של הפילוסופיה".

אם כן, כפי שאת רואה, האופן בו אני מבין את היחס של הגל לנצרות, שונה למדי ממה שניתן לקרוא בדרך כלל בנוגע לשאלה זו, וייתכן שהוא גם שונה מרעיונותיו שלו בנוגע ליחס זה. אני מבין באופן מילולי למדי את הרעיון של ה-Aufhebung של הדת בתוך הפילוסופיה ועל ידי הפילוסופיה – כך שאין פירוש הדבר קרע, כי אם טרנספוזיציה של תוכן האמת שבבעלות הדת (ושמרקס עצמו הכיר בו) למישור אחר ולשפה אחרת – זו של *המושג*. מדובר, לפיכך, במילותיך שלך, בלוגיקה של הגשמה באמצעות ביטול. אך אינני יודע אם סכימה זו – המתארת את היחסים בין הפילוסופיה לבין הדת בכלל, ובין הפילוסופיה לבין הדת הנוצרית בפרט – יכולה להיות מיושמת, במסגרת התחום של הייצוג הדתי, גם לגבי היחס בין הנצרות לבין היהדות, כפי שמבין זאת הגל; יכול להיות...

על בסיס זה, אשיב לשאלותיך באופן הבא:

א האם המבנה של היחס בין הפילוסופיה לבין הדת, במסגרת ההגליאניזם, מוביל "באופן בלתי-נמנע" ל"חילון" ולפוסטמודרניזם? כן, במובן זה, שעם הגל מצאה הפילוסופיה דרך לכבוש או להבטיח את האוטונומיה שלה בכל הנוגע לשפה של הדת, שאת ה"אמת" שלה תובעת הפילוסופיה לעצמה, על סמך העובדה שהיא מתרגמת את הייצוגים של הדת לכדי מושגים. מרקס הבין זאת: החל בהגל, עלינו ליטול על עצמנו "ביקורת של השמיים" (זה הדבר שעשה פויירבאך), שחייבת להתרחב, עם מרקס עצמו, ל"ביקורת של הארץ" (של המדינה, של הקפיטאליזם), אשר תוביל אל ה-

Aufhebung, אל המימוש של הפילוסופיה... משזה נאמר, אינני סבור שניתן למקם את הליברליזם, החילון והפוסטמודרניזם, באותה הקטגוריה. אני מודה שניתן לראות בהגל את "האב" הפרדוקסאלי של הליברליזם ושל המודרניות, המובנת כ"אישור-עצמי" (לפי מימרתו של בלומנברג), כקרע של הקשר המהותי מהאופק של הטרינסצנדנציה. מצד שני, אני מאמין שהמחשבה הפוסטמודרנית מתנתקת מהגל באופן רדיקאלי, משום שהיא מפנה את הנשק של הביקורת הרציונאלית, כלפי עצמה. מכאן העוינות הגלויה של ה"פוסט-מודרנים" (חישבי על ממציאיה של המילה, ז.פ. ליוטאר) כלפי הפילוסופיה שמאגדת את כל התחלואים של "הנראטיבים הגדולים", וההגנה (הזהירה) על הרציונאליזם ההגליאני מצד אלו הסבורים, מנגד, שהמודרניות נותרת "פרויקט שלא-נשלם" (הברמאס). אך יש לעדן תיאור זה, משום שאולי קיימת גם פוסטמודרניות הגליאנית ... (ז'ז'ק).

ב) כפי שבוודאי הבנת, אינני מסכים באשר להנחת-היסוד של שאלתך, היינו, באשר לזהות בין הנחות-היסוד המטאפיסיות של הנצרות ושל ההגליאניזם. אני מאמין, תחת זאת, שככל שהפילוסופיה ההגליאנית תורמת לתוכנית של האמנציפציה של התבונה (ובכך היא מאריכה את משך ההרפתקה המודרנית הכבירה של האוטונומיה, המתגלמת בדמותו של קאנט בפרט), היא כרוכה de facto בהיפרדות מהנחות-היסוד המטאפיסיות של הנצרות. זה בדיוק מה שהבינו התאולוגים של ימיו, אלו שהעלו את החדש באתאיזם, שמפניו ניסה הגל להגן על עצמו. מצד שני, אני אכן מסכים באופן חלקי באשר למסקנה שלך, היינו, שהפילוסופיה – ללא ספק חרף עצמה – נושאת את הזרע של "אובדן המוחלט". האם אובדן זה תואם ל-Zeitgeist של ימינו? אני לא לגמרי בטוח, אם לשפוט לפי ההתרבות המהירה של סימנים לְרֵהָפְּלִיטְצִיָה של המוחלט – אני חושב על הגידול המהיר של פונדמנטאליזם דתי מסוגים שונים. עבור הוגים מסוימים – ורבים הם החושבים כך – המשמעות העיקרית של הפוסטמודרניות היא זו של רהביליטציה של הפְּרָה-מודרניות.

ג) גם כאן אני מקבל את המסקנה, בקווים כלליים, מבלי לקבל את ההנחות. באורח כלשהו, המחשבה המודרנית כרוכה באופן אורגאני בנצרות, גם

כאשר היא מבקשת לערער את יסודות הנצרות באמצעות "חילונה". דבר זה נכון לא רק לגבי הגל בלבד, אלא לגבי המודרניות כולה. זהו בדיוק טיעונו של קארל לויט כאשר הוא אומר שפילוסופיית-ההיסטוריה של המודרניות היא הגירסא המחולנת של תאולוגיית-ההיסטוריה של הנצרות (אוגוסטינוס הקדוש). יתר על כן, ברי כי באופן כללי, הפילוסופיה המודרנית שאבה מאותו המקור המשותף לכל התרבות המערבית, שהינו התאולוגיה הנוצרית, כולל, כמובן (ולעיתים קרובות מבלי משים או באופן מוכחש) שורשיה היהודיים. אך אני מאמין, כמו כן, שהיא השיגה, ובמיוחד הודות לאידיאליזם הגרמני, הישג אדיר של אמנציפציה, הישג שהמניפסט שלו הוא הטקסט של קאנט 'מהי נאורות?'. לאמנציפציה זו היו, ללא ספק, תוצאות מעוותות, ולמודרניות יש גם את צידה האפל (הוגים מסוימים, שעיימם איני מסכים, מרחיקים לכת וטוענים – על ידי הקצנת אינטואיציות מסוימות של חנה ארנדט – שהגזענות והנאציזם הם תוצריה המעוותים של תרבות הנאורות, מבחינה זו שהאחרונה, בכך שפתחה את הדרך לקונסטרוקטיביזם רציונאליסטי, העניקה אשראי לרעיון שהכל אפשרי עבור המין האנושי). נעשינו מודעים לצד אפל זה של המודרניות, הן הודות למתנגדי הדיאלקטיקה (מקירקגור ועד היידיגר), והן הודות לאלו שביקשו להצילה באמצעות הפקעתה מהאופק שלה, אופק "הפיוס" של כל הסתירות (אדורנו). אך המחשבה המודרנית לא נולדה מהדיאלקטיקה ההגליאנית לבדה (דבר זה מעניק לאחרונה יותר מדי כבוד!), והיא אינה חוברת לתאולוגיה הנוצרית בתיווכה של הדיאלקטיקה לבדה. כל מי שמבקש לעמוד בדרישותיה של הפילוסופיה של הגל, חייב להשלים עם הדרך שבה היא "שמה-לעל" את הנצרות (מפריכה אותה, מתעלה עליה, משמרת אותה...) – בכך אין ספק. אך זוהי רק אחת מבין ההשלכות הרבות של המודרניות. בסופו של דבר, השאלה היא זו: לאחר שהשתכנענו שישנו צד אפל למודרניות, ושצד אפל זה קשור איכשהו לאופן, שאינו ביקורתי במידה מספקת, שבו היא "ניהלה" את יחסה עם המסורות הדתיות המונותאיסטיות – האם עלינו ליישם לגביה את כלייה שלה, אלו של הרציונאליזם הביקורתי, או להפנות לה עורף? אני מצדי, בוחר בראשונה מבין האפשרויות הללו.